

УДК 94(476)

І. А. Андарала

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры

**АДНАЎЛЕННЕ ЗАВОЧНАЙ ПЕДАГАГІЧНАЙ АДУКАЦЫІ БЕЛАРУСІ
Ў ПАСЛЯКУПАЦЫЙНЫЯ І ПЕРШЫЯ ПАСЛЯВАЕННЫЯ ГАДЫ**

У паслякупацыйныя і першыя пасляваенныя гады ў Беларусі ва ўмовах інтэнсіўнага росту сеткі школьных устаноў выключна востра паўстала пытанне забеспячэння іх педагагічнымі кадрамі. Каб падрыхтаваць неабходную колькасць настаўнікаў для ўсіх ступеняў агульнаадукацыйнай школы рэспублікі на дзённых аддзяленнях педагагічных, настаўніцкіх інстытутаў і педагагічных вучылішчаў, неабходны былі значныя грашовыя сродкі і матэрыяльныя рэсурсы, а галоўнае – даволі працяглы тэрмін на падрыхтоўку. У складаных сацыяльна-эканамічных умовах было прынята рашэнне аб аднаўленні ў даваенныя гады сістэмы завочнай педагагічнай адукацыі, якая ў першую чаргу павінна была ахапіць ужо працуючых у школе настаўнікаў. У дадзеным артыкуле на аснове вывучэння архіўных крыніц прадстаўлены рэтраспектыўны аналіз і ацэнка працэсу аднаўлення і развіцця завочнай сістэмы падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі педагагічных кадраў рэспублікі ў паслякупацыйныя і першыя пасляваенныя гады.

Ключавыя словы: завочная педагагічная адукацыя, педагагічныя кадры, педагагічныя інстытуты, настаўніцкія інстытуты, педагагічныя вучылішчы, вучэбна-матэрыяльная база, кантынгент.

Для цытавання: Андарала І. А. Аднаўленне завочнай педагагічнай адукацыі Беларусі ў паслякупацыйныя і першыя пасляваенныя гады // Труды БГТУ. Сер. 6, История, философия. 2023. № 1 (269). С. 110–114. DOI: 10.52065/2520-6885-2023-269-1-20.

I. A. Andarala

Belarusian State University of Physical Culture

**RESTORATION OF CORRESPONDENCE PEDAGOGICAL EDUCATION
OF BELARUS IN THE POST-OCCUPATION AND FIRST POST-WAR YEARS**

In the post-occupation and first post-war years in Belarus, in the context of the intensive growth of the network of school institutions, the issue of providing them with pedagogical personnel arose extremely acutely. In order to prepare the necessary number of teachers for all levels of the general education school of the republic at the full-time departments of pedagogical and teachers' institutes and pedagogical schools, significant funds and material resources were needed, and most importantly – a sufficiently long period of preparation. In difficult socio-economic conditions, it was decided to restore the system of distance teacher education that existed in the pre-war years, which, first of all, was supposed to cover teachers already working in the school. In this article, based on the study of archival sources, a retrospective analysis and assessment of the process of restoring the correspondence system of training and advanced training of pedagogical personnel of the republic in the post-occupation and first post-war years is presented.

Key words: correspondence pedagogical education, pedagogical personnel, pedagogical institutes, teachers institutes, pedagogical schools, educational and material base, contingent of students.

For citation: Andarala I. A. Restoration of correspondence pedagogical education of Belarus in the post-occupation and first post-war years. *Proceedings of BSTU, issue 6, History, Philosophy* 2023, no. 1 (269), pp. 110–114 (In Belarusian). DOI: 10.52065/2520-6885-2023-269-1-20.

Уводзіны. На працягу многіх дзесяцігоддзяў у структуры вышэйшай педагагічнай школы Беларусі значнае месца займала завочная падрыхтоўка педагагічных кадраў. За дзевяноста гадоў існавання нацыянальнай завочнай педагагічнай адукацыі адбыліся вялікія змены ў яе колькасных і якасных характарыстыках, змяніліся задачы і функцыі. Сучасныя тэндэнцыі ў развіцці грамадства, рэфармаванне адукацыйнай сферы рэспублікі патрабуюць далейшага абнаўлення арганізацыі і зместу завочнай педагагічнай адукацыі. Істотнае значэнне для яе паспяховай мадэрнізацыі

мае назапашаны гісторыка-педагагічны вопыт нацыянальнай завочнай педагагічнай школы. Усебаковае навуковае вывучэнне, глыбокі аналіз і тэарэтычнае пераасэнсаванне папярэдніх здабыткаў і пралікаў дазволіць знайсці эфектыўныя шляхі яе ўдасканалення на сучасным этапе развіцця сістэмы адукацыі Беларусі.

Асобныя аспекты развіцця завочнай педагагічнай адукацыі рэспублікі ў савецкі перыяд знайшлі адлюстраванне ў публікацыях беларускіх вучоных Гнеўкі Н. Г., Грыгор'евай А. М., Жарскага М. В., Льюшына І. М., Клімашонка В. В., Качан Г. А.,

Мінкевіча М. Г. і інш. Тым не менш гісторыя яе станаўлення і развіцця застаюцца не да канца даследаванымі і недастаткова асветленымі ў навуковай літаратуры. У прыватнасці, гэта тычыцца аднаўлення завочнай педагагічнай адукацыі ў паслякупайыйныя і першыя пасляваенныя гады.

Асноўная частка. Сваю гісторыю нацыянальна-завочная педагагічная адукацыя пачынае з 21 лютага 1932 г., калі Народным Камісарам асветы рэспублікі было зацверджана «Палажэнне аб завочных сектарах пры ВНУ, педтэхнікумах, рабфаках сістэмы Наркамасветы» [1, с. 5]. Першыя завочныя сектары пачалі сваю дзейнасць ужо ў 1932/33 вучэбным годзе пры Мінскім вышэйшым педагагічным інстытуце і Магілёўскім педагагічным інстытуце. У наступным 1933/34 вучэбным годзе завочныя сектары былі створаны пры ўсіх педагагічных, настаўніцкіх інстытутах і 12 педагагічных тэхнікумах. Аднак станаўленне завочнай педагагічнай адукацыі адбывалася вельмі складана і марудна. Так, на завочнае аддзяленне самага буйнога ў рэспубліцы Мінскага вышэйшага педагагічнага інстытута з 1932 па 1937 г. уключна былі прыняты 2472 чалавекі, а закончыў яго за гэты час з дыпломам настаўніка толькі 141 чалавек. Усе завочныя аддзяленні педагагічных, настаўніцкіх інстытутаў і педагагічных вучылішчаў у 1938 г. выпусцілі ўсяго 196 настаўнікаў пры плане 1387 [2, с. 87].

У 1938/39 вучэбным годзе колькасць студэнтаў і навучэнцаў на завочных аддзяленнях педагагічных устаноў узрасла да 18 297 чалавек. На працягу 1939 і 1940 гг. завочныя аддзяленні педагагічных і настаўніцкіх інстытутаў закончылі 1479 чалавек, педагагічных вучылішчаў – 1940 чалавек [2, с. 88].

Паступальнае развіццё завочнай педагагічнай адукацыі спынілі Вялікая Айчынная вайна і акупацыя тэрыторыі рэспублікі.

Хуткі рост сеткі агульнаадукацыйных школ, які адбываўся па меры вызвалення тэрыторыі Беларусі ад захопнікаў, выключна абвастрыў праблему педагагічных кадраў. У сувязі з гэтым у чэрвені 1944 г. Наркам асветы Уралава Е. І. звярнулася да Старшыні СНК БССР Панамарэнкі П. К. з просьбай аб аднаўленні дзейнасці завочных аддзяленняў пры ўсіх тыпах вучэбных педагагічных устаноў рэспублікі [3, л. 107]. 9 кастрычніка 1944 г. СНК БССР прыняў пастанову за № 655 «Аб аднаўленні сеткі завочнай педагагічнай адукацыі» [3, арк. 246]. У адпаведнасці з гэтай пастановай пры ўсіх педагагічных, настаўніцкіх інстытутах і педагагічных вучылішчах рэспублікі з 1944/45 вучэбнага года аднаўлялася дзейнасць завочных аддзяленняў.

Для настаўнікаў, якія атрымлівалі адукацыю завочна, прадугледжваўся шэраг істотных ільгот. У прыватнасці, настаўнікам-завочнікам кампенсаваліся затраты за праезд на сесію і назад; тыя

з іх, хто паспяхова вучыўся, вызваліліся ад аплаты за навучанне [3, арк. 246].

З мэтай рэалізацыі вышэйназванай пастановы СНК БССР Народны Камісар асветы рэспублікі выдаў загад № 161 ад 18 лістапада 1944 г. [4, л. 203], які патрабаваў «настаўнікаў, якія ўхіляліся ад завочнага навучання і не выконвалі вучэбных заданняў пэўнай вучэбнай установы без уважлівых прычын, вызваляць ад работы ў школе або пераводзіць на работу ў ніжэйшыя класы» [4, арк. 204–205].

У 1944/45 вучэбным годзе завочныя аддзяленні пачалі функцыянаваць пры 5 педагагічных, 8 настаўніцкіх інстытутах і 22 педагагічных вучылішчах. План прыёму на завочныя аддзяленні пры педагагічных і настаўніцкіх інстытутах склаў адпаведна 1650 і 1650 чалавек, пры педагагічных вучылішчах – 5930 чалавек [5, арк. 269].

Аднак, нягледзячы на значную растлумачальную і агітацыйную работу, план прыёму на завочную падрыхтоўку настаўніцкіх кадраў выканаць поўнасцю не ўдалося. У педагагічных і настаўніцкіх інстытутах былі залічаны 3274 студэнты з запланаваных 3300. На зімовую сесію з’явілася толькі 2227 чалавек [5, арк. 46]. На завочныя аддзяленні педагагічных вучылішчаў атрымалася залічыць 4590 навучэнцаў пры плане 5930 [6, арк. 224].

Вынікі першай сесіі студэнтаў-завочнікаў выклікалі вялікую занепакоенасць у Наркамасветы рэспублікі. Стан завочнага навучання ў інстытутах стаў прадметам абмеркавання на нарадзе, праведзенай ім з дырэктарамі педагагічных і настаўніцкіх інстытутаў, прарэктарамі па завочным навучанні, якая адбылася 27 сакавіка 1945 г. [5, арк. 45].

Для таго каб арганізавана правесці летнюю экзаменацыйную сесію студэнтаў-завочнікаў і ўступную кампанію 1945/46 вучэбнага года, Наркамасветы 5 мая 1945 г. выдаў загад № 97, у якім устанавіў канкрэтныя тэрміны правядзення летняй сесіі, уступных экзаменаў для абітурыентаў, якія паступалі на завочныя аддзяленні [5, арк. 52].

Усяго на 1 верасня 1945 г. у школах Беларусі працавалі 45 332 настаўнікі [7]. Аднак становішча з камплектаваннем школ кваліфікаванымі настаўнікамі заставалася выключна складаным. У сувязі з гэтым на пачатак 1945/46 вучэбнага года завочнае навучанне было арганізавана пры ўсіх педагагічных, настаўніцкіх інстытутах і педагагічных вучылішчах. Аднак, як адзначалася ў загадзе Наркамасветы рэспублікі № 214 ад 28 лістапада 1945 г. «Аб мерапрыемствах па ўмацаванні завочнага навучання ў рэспубліцы» [5, арк. 174], пастанова СНК БССР ад 9 кастрычніка 1944 г. «Аб аднаўленні сеткі завочнай педагагічнай адукацыі» [3, арк. 246] і загад Наркамасветы ад 25 красавіка 1944 г. «Аб стане завочнага навучання пры вышэйшых педагагічных вучэбных

уствновах» [5, арк. 46] аказаліся «ў значнай ступені не выкананымі» [5, л. 174]. Так, навучаннем у педагагічных і настаўніцкіх інстытутах было ахопена 3758 чалавек з 5403 улічаных настаўнікаў, якія не мелі педагагічнай адукацыі, у педагагічных вучылішчах – 4590 чалавек з 10 416. [5, арк. 174]. Каб выканаць план прыёму на завочныя аддзяленні педагагічных вучылішчаў, Наркамасветы вымушаны быў прадоўжыць прыём заяў да 1 студзеня 1945 г. [5, арк. 178].

Загад патрабаваў ад загадчыкаў раённых і абласных аддзелаў адукацыі скласці да 1 снежня 1945 г. персанальныя спісы настаўнікаў, якія падлягалі завочнаму навучанню, з указаннем тэрмінаў заканчэння вучэбнай установы кожным настаўнікам. Ставілася задача ахапіць завочным навучаннем усіх настаўнікаў, якія не мелі спецыяльнай адукацыі і забяспечыць яўку залічаных студэнтаў-завочнікаў старшых курсаў на зімовую сесію. У адпаведнасці з загадам кожны студэнт-завочнік быў абавязаны зрабіць справаздачу аб выкананні вучэбнага плана папярэдняга вучэбнага года і першага семестра бягучага года.

Загадчыкі аддзелаў народнай адукацыі абавязаны былі персанальна, не радзей чым адзін раз на квартал правяраць выкананне кожным завочнікам вучэбных заданняў. Прадпісвалася: настаўнікаў, якія не мелі вышэйшай адукацыі і ўхіляліся ад завочнай вучобы ў педагагічных і настаўніцкіх інстытутах, пераводзіць для працы ў пачатковыя класы.

Загад абавязваў загадчыкаў аддзелаў адукацыі, дырэктараў школ стварыць настаўнікам-завочнікам усе ўмовы для паспяховага выканання імі вучэбных заданняў, прадаставіць ім чатыры вольныя вечары на тыдзень, забяспечыць газай [5, арк. 174].

Прыняты 18 сакавіка 1946 г. «Закон аб пяцігадовым плане аднаўлення і развіцця народнай гаспадаркі СССР на 1946–1950 гг.» вызначыў перспектывы развіцця асветы краіны ў другой палове 40-х гадоў [8, с. 75–77]. Яны прадугледжвалі завяршэнне пераходу да ўсеагульнай абавязковай пачатковай адукацыі, пачатак пераходу да ўсеагульнай абавязковай сямігадовай адукацыі, забеспячэнне ўсеагульнай абавязковай адукацыі дзяцей з сямігадовага ўзросту.

Выкананне Беларуссю задач, вызначаных планам у галіне школьнай адукацыі, абумовіла істотны рост колькасці пачатковых і асабліва сямігадовых і сярэдніх школ, кантынгенту навучэнцаў у іх. Адкрыццё новых школ і класакамплектаў яшчэ больш абвастрыла праблему няхваткі кваліфікаваных настаўнікаў, асабліва настаўнікаў з вышэйшай адукацыяй. Падрыхтаваць неабходную колькасць дыпламаваных педагогаў з вышэйшай адукацыяй у кароткія тэрміны на стацыянарных аддзяленнях педагагічных навучальных устаноў

было немагчыма. У гэтых умовах завочная падрыхтоўка настаўнікаў набывала важнае дзяржаўнае значэнне.

Каб умацаваць арганізацыйныя асновы сістэмы завочнай адукацыі, Міністэрства вышэйшай адукацыі СССР 20 красавіка 1946 г. зацвердзіла «Палажэнне аб завочным аддзяленні пры педагагічным (настаўніцкім) інстытуце» [8, с. 14].

Кіруючыся «Палажэннем аб завочным аддзяленні пры педагагічным (настаўніцкім) інстытуце», Міністэрства асветы БССР зацвердзіла штатны расклад завочных аддзяленняў педагагічных і настаўніцкіх інстытутаў рэспублікі на 1946/47 вучэбны год. Ён прадугледжваў істотнае павелічэнне колькасці штатных адзінак і ўвядзенне новых пасад: дэкана факультэта, бібліятэкара, загадчыка кансультацыйнага пункта. Агульная колькасць штатных адзінак на завочных аддзяленнях інстытутаў павялічылася з 22 у 1945/46 вучэбным годзе да 56 у 1946/47 вучэбным годзе.

У гэтым жа годзе ўпершыню на дзяржаўным узроўні была зроблена спроба рэалізацыі ідэі бесперапыннай педагагічнай адукацыі. Гэтаму садзейнічаў загад Міністэрства вышэйшай адукацыі СССР № 554 ад 11 кастрычніка 1946 г. «Аб прыёме на завочныя аддзяленні педагагічных інстытутаў асоб, якія закончылі настаўніцкія інстытуты» [9, арк. 336]. Дадзены загад быў прадубліраваны і Міністэрствам асветы БССР № 116 ад 26 кастрычніка 1946 г. [9, арк. 342]. У адпаведнасці з загадам, выпускнікі настаўніцкіх інстытутаў атрымалі права без уступных экзаменаў быць залічанымі на старшыя курсы адпаведных факультэтаў педагагічных інстытутаў. Такім чынам, завочныя аддзяленні педагагічных інстытутаў, акрамя функцыі падрыхтоўкі педагагічных кадраў, выконвалі функцыю павышэння кваліфікацыі настаўнікаў, што мелі адукацыю ў аб'ёме настаўніцкага інстытута.

План прыёму на завочныя аддзяленні педагагічных навучальных устаноў рэспублікі на 1946/47 вучэбны год быў значна павялічаны. Так, на першы курс педагагічных інстытутаў планавалася залічыць 800, настаўніцкіх інстытутаў – 1400 чалавек. Аднак, як паказала практыка, нягледзячы на намаганні інстытутаў і вучылішчаў, абласных і раённых аддзелаў адукацыі, план прыёму на завочныя аддзяленні, як і ў папярэднія гады, аказаўся істотна недавыкананым. Пры агульным плане прыёму 5025 чалавек на першыя курсы завочных аддзяленняў было залічана толькі 2739, або 54,5% ад плана, у тым ліку ў педагагічныя вучылішчы 45% [10, арк. 249].

Акрамя невыканання плана прыёму, у тым жа 1946/47 вучэбным годзе прадоўжылася практыка адсеву значнай колькасці студэнтаў-завочнікаў. Асноўнай прычынай, як і ў папярэдні год,

была няяўка на сесіі. З 4373 студэнтаў завочных аддзяленняў педагагічных і настаўніцкіх інстытутаў на працягу вучэбнага года быў адлічаны 871 чалавек, або 19% [10, арк. 251].

Як сведчаць архіўныя матэрыялы, план прыёму студэнтаў-завочнікаў у педагагічныя навучальныя ўстановы рэспублікі на наступны 1947/48 вучэбны год у параўнанні з папярэднім аказаўся значна заніжаным. Гэта можна тлумачыць толькі жаданнем Міністэрства асветы любым спосабам дабіцца выканання планавых заданняў па прыёме на завочныя аддзяленні.

Такая палітыка ў адносінах да завочнай падрыхтоўкі педагагічных кадраў не толькі не садзейнічала ліквідацыі дэфіцыту ў настаўніках, а, наадварот, павялічвала яго. Па дадзеных праверкі, праведзенай Міністэрствам народнага кантролю БССР, на пачатак 1947/48 вучэбнага года ў школах Беларусі меўся недакамплект 8116 настаўнікаў [10, арк. 249].

Заклучэнне. У паслякупацыйныя і першыя пасляваенныя гады падрыхтоўка настаўніцкіх кадраў і павышэнне іх прафесійнай кваліфікацыі з'яўляліся найважнейшай умовай паспяховага

аднаўлення школьнай адукацыі Беларусі. Істотны ўклад, на думку кіраўніцтва рэспублікі, у ліквідацыю вострага дэфіцыту педагагічных кадраў для агульнаадукацыйных школ павінна была ўнесці завочная падрыхтоўка настаўнікаў. Менавіта таму было прынята некалькі партыйна-ўрадавых пастановаў, рэалізацыя якіх дазволіла ў сціслыя тэрміны не толькі аднавіць дзейнасць даваенных завочных аддзяленняў педагагічных, настаўніцкіх інстытутаў і педагагічных вучылішчаў, але і стварыць новыя. Аднак, як сведчаць архіўныя крыніцы, арганізацыйная і агітацыйная работа, праведзеная сярод настаўнікаў, якія не мелі адпаведнай педагагічнай адукацыі, не дала станоўчых вынікаў. Планы прыёму на завочныя аддзяленні педагагічных навучальных устаноў пастаянна не выконваліся. Настаўнікі-завочнікі, нягледзячы на шэраг істотных для іх ільгот, вельмі пасіўна адносіліся да вучобы. Гэта праяўлялася ў нездавальняючай яўцы на сесіі і нізкай вучэбнай паспяховасці. Такі стан завочнай падрыхтоўкі настаўнікаў фактычна не аказваў істотнага ўплыву на вырашэнне праблемы падрыхтоўкі педагагічных кадраў для школьнай адукацыі рэспублікі.

Спіс літаратуры

1. Зборнік матэрыялаў па педагагічным завочным навучанні ў БССР. Мінск: Вучпедсектар ДВБ. Друк. імя Сталіна, 1932. – 28 с.
2. Дрозд Л. Н. Развитие средней общеобразовательной школы в Белоруссии 1917–1941 / науч. ред. А. А. Гримоть. Минск: Нар. асвета, 1986. 160 с.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 42. Воп. 4. Спр. 266.
4. НАРБ. Ф. 4п. Воп. 17. Спр. 32.
5. НАРБ. Ф. 42. Воп. 4. Спр. 262.
6. НАРБ. Ф. 4п. Воп. 17. Спр. 21.
7. Ільюшын І. М., Умрэйка С. А. Народная адукацыя ў Беларускай ССР. Мінск: Вучэб.-пед. выд-ва МА БССР, 1957. 357 с.
8. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании: сб. док. за 1917–1947 гг. // Советская педагогика: Прил. Вып. 1; сост. Н. И. Болдырев. М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1947. 320 с.
9. НАРБ. Ф. 42. Воп. 4. Спр. 259.
10. НАРБ. Ф. 42. Воп. 4. Спр. 298.

References

1. *Zbornik materyyalau pa pedagagichnym zavochnym navuchanni u BSSR* [Collection of materials for pedagogical education in the BSSR]. Minsk, Vuchpedsektar DVB. Druk. imya Stalina Publ., 1932. 28 p. (In Belarusian).
2. Drozd L. N. *Razvitiye sredney obshcheobrazovatel'noy shkoly Belorussii 1917–1941* [The development of a secondary school in Belarus 1917–1941]. Science ed. A. A. Grimot. Minsk, Nar. asveta Publ., 1986. 160 p. (In Russian).
3. National Archives of Republic of Belarus (NARB). Fund 42. I. 4. F. 266.
4. NARB. Fund 4п. I. 17. F. 32.
5. NARB. Fund 42. I. 4. F. 262.
6. NARB. Fund 4п. I. 17. F. 21.
7. Ilyushin I. M., Umreyka S. A. *Narodnaya asveta u Belaruskay SSR* [National education in the Belarusian SSR]. Minsk, Vuch.-ped. vyd-va MA BSSR Publ., 1957. 357 p. (In Belarusian).
8. Directives of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and Decrees of the Soviet Government on Public Education: Sat. doc. for 1917–1947. *Sovetskaya pedagogika* [Soviet pedagogy]. App. Issue 1; comp. N. I. Boldyrev. Moscow; Leningrad, APN RSFSR Publ., 1947. 320 p. (In Russian).

9. NARB. Fund 42. I. 4. F. 259.

10. NARB. Fund 42. I. 4. F. 298.

Інфармацыя пра аўтара

Андарала Ігар Аляксандравіч – кандыдат педагагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры менеджменту турызму і гасціннасці. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры (220020, г. Мінск, пр-т Пераможцаў, 105, Рэспубліка Беларусь). E-mail: aia1106@mail.ru

Information about the author

Andarala Igar Alyksandravich – PhD (Pedagogics), Associate Professor, Assistant Professor the Department of Tourism and Hospitality Management. Belarusian State University of Physical Culture (105, Pobediteley Ave., 220020, Minsk, Republic Belarus). E-mail: aia1106@mail.ru

Паступіў 06.03.2023